

***Geweldloos ingaan tegen onrecht en geweld:
de praktijk van Pax Christi Vlaanderen***

INHOUDSOPGAVE

- 02 Ten geleide**
Annemarie Gielen
- 03 Menselijke waardigheid als basis voor vrede**
Annemarie Gielen
- 05 Het PeaceCraft theaterstuk - Polarisatie overstijgen op scène**
Thomas Deweer
- 07 Inzetten op een vredevolle samenleving: de Vredesweek**
Annemarie Gielen
- 10 Vredesvorming: leren om aan vrede te werken**
Annemarie Gielen
- 11 Dekoloniseren gaat over beter samenleven**
Nadia Nsayi
- 12 De terugkeer van democratie naar ontwapeningsdebatten**
Willem Staes
- 14 Zorg voor het klimaat vanuit vredesperspectief**
Jo Hanssens
- 16 Colofon**

TEN GELEIDE

“Wat doet Pax Christi nu eigenlijk?” Heb jij die vraag ook al gekregen? En worstel je dan ook om een kort en bondig antwoord te kunnen geven? Want als je zegt: “Wij werken (ijveren, pleiten, strijden, ...) voor vrede en rechtvaardigheid,” dan komt meteen een tweede vraag: “Hoe doen jullie dat dan? Wat doen jullie dan concreet?”

Dan kan je antwoorden: “Door in te gaan tegen onrecht en geweld.” “Ja maar, in sommige gevallen moet je toch geweld gebruiken?” Of “Ja maar, hoe pakken jullie dat dan aan?” Met andere woorden, een antwoord roept meteen een nieuwe vraag op. En dat vinden sommigen onder ons, medewerkers, vrijwilligers en leden, lastig. Het is net alsof je je moet verdedigen, omdat je vóór vrede bent en tégen geweld. Gek eigenlijk.

Maar misschien ook niet. En misschien ook niet iets wat je uit de weg moet gaan of omzeilen. Ja, het vraagt eventjes wat meer tijd om het uit te leggen, maar is dat erg? Het is een kans om in gesprek te gaan over thema’s die mensen raken. Want als het antwoord luidt: “Wij doen aan ontwikkelingssamenwerking” of “Wij werken rond mensenrechten”, dan is dat precies meteen duidelijk voor de mensen. Zij hebben daar een beeld bij en dat is voldoende. Ook al is het terrein van de ontwikkelingssamenwerking of de mensenrechten even gevarieerd, meerlagig en complex als dat van de vrede.

In dit dossier geven we duiding bij een aantal thema’s en methodieken: wat is de visie erachter? Waarom zetten we daarop in en hoe? Dit dossier geeft dus antwoord op veel gestelde vragen. Het geeft een inkijk in de rijkdom aan kennis, expertise en ervaring die Pax Christi heeft opgebouwd, op zowel het vlak van de samenleving als op vlak van de politiek, op vlak van de diversiteit aan doelgroepen als aan methoden, en op het vlak van thema’s: bij de tijd en vinger aan de pols.

Maar we zijn ons ervan bewust dat er nog onbeantwoorde vragen zullen overblijven. En dat mag! Dat toont aan dat onderwerpen als vrede en rechtvaardigheid leven, dat mensen de dynamieken van geweld en onrecht willen doorgronden om er een antwoord op te kunnen geven. Dé oplossing voor conflicten bestaat niet. Het is steeds weer opnieuw ontdekken wat er speelt, wie betrokken is en wat de opties zijn om uit het conflict te geraken.

Het dossier start bij het begin van Pax Christi: wat dreef de mensen die deze vredesbeweging startten in 1945? Hun verhaal is een straf verhaal, dat steeds opnieuw moet verteld worden. Het inspireert ons vandaag om te blijven strijden voor vrede, vanuit het fundament dat ons allen bindt: de menselijke waardigheid.

Annemarie Gielen, algemeen directeur

Coverbeeld:

Detail uit een sculptuur met de beeltenis van Martin Luther King Jr., aan het Memorial Center voor King in Atlanta, Georgia
(foto: Matt Lemmon/Creative Commons)

MENSELIJKE WAARDIGHEID ALS BASIS VOOR VREDE

Annemarie Gielen

Op 26 augustus 1942 tekende Pierre-Marie Théas verontwaardigd protest aan tegen de barbarij van het nazisme in een pastorale brief met als titel 'Over het respect voor de mens'. In de brief sprak Théas vanuit zijn christelijk geweten zijn afschuw uit over de menonwaardige manier waarop tienduizenden Joden in Frankrijk werden behandeld, gezinnen uit elkaar werden gerukt, mannen en vrouwen werden bijeengedreven als vee en naar onbekende bestemmingen werden afgevoerd, met de meest hachelijke situaties in het vooruitzicht. Hij verklaarde dat alle mensen, welke ook hun ras of religie, recht hebben op het respect van de medemens en van de staat. Hij noemde deze antisemitische maatregelen een totale miskennis van de menselijke waardigheid, een schending van de meest heilige waarden van de mens en van de familie.

Aanzet tot verzoening

De brief werd in opdracht van Théas, toenmalig bisschop van Montauban (Frankrijk), voorgelezen in alle missen in de kerken en kapellen van het bisdom, op 30 augustus 1942. In deze uitgesproken verontwaardiging tegen een onmiskenbaar onrecht en miskennis van de waardigheid, zelfs het bestaan van de mens, ligt de kern van de latere vredesbeweging Pax Christi.

De stichters van Pax Christi vroegen zich, in een Frankrijk dat deels bezet was door nazi-Duitsland en verdeeld door de Franse Vichy-regering, samen met vele andere mensen af: hoe geraken we hieruit? Wat kunnen wij doen om die spiraal van geweld en haat, van oorlog na oorlog, te doorbreken? Marthe Dortel-Claudot en bisschop Pierre-Marie Théas zochten daar een antwoord op, spiritueel en concreet. Zij volgden elk hun eigen weg en op een dag stond Marthe bij bisschop Théas op de stoep, in Montauban. Op 11 maart 1945 kruisten hun wegen elkaar. Twee dagen later zag de Frans-Duitse verzoeningsbeweging Pax Christi het licht.

Beide stichters baseerden hun streven naar vrede en verzoening op het Evangelie, meer bepaald de Bergrede waarin Jezus spreekt over het liefhebben van je vijand en het bidden voor wie je vervolgt. Het bleef echter niet bij praten over de betekenis van Jezus' woorden en bidden voor vrede en verzoening; Monseigneur Théas, die in de oorlog Joden hielp ontkomen (hij stelde een kantoor ter beschikking voor het aanmaken van valse papieren en ondertekende zelf tientallen doopbewijzen), ondernam na de bevrijding verschillende acties om rechtstreeks in contact te komen met Duitse collega's. In 1948 begeleidde hij een van de laatste konvooien Duitse krijgsgevangenen die door Frankrijk waren vrijgelaten. In het Duitse pelgrimsoord Kevelaer woonde hij de viering van de eerste communie bij en bood hij tijdens de preek 'de kus van verzoening' aan. De duizenden aanwezigen waren verbluft door deze geste, die zo krachtig de spiraal van geweld en haat doorbrak. Deze daad leidde tot de oprichting van Pax Christi Duitsland én Pax Christi Nederland,

en markeerde de start van de internationale groei van deze verzoeningsbeweging.

Pax Christi steunde haar overtuiging echter niet enkel op het Evangelie, maar bedde de idee van verzoening meteen in het internationaal discours van de fundamentele rechten en vrijheden van de mens in. Monseigneur Théas sprak in zijn pastorale brief van augustus 1942 van de waardigheid van elke mens. Het is dit samengaan van het respect voor elke mens en het streven naar rechtvaardige, duurzame vrede dat het vredesproject van Pax Christi zal blijven kenmerken.

Europa als vredesproject

Verskillende groepen en individuen verenigden zich in de jaren van en kort na de Tweede Wereldoorlog om te werken aan een nieuwe orde: democratie, respect voor mensenrechten en economische samenwerking worden de pijlers van een nieuw, ontluikend Europa. Dankzij overleg en samenwerkingsovereenkomsten wordt oorlog uitgesloten. Koesteren we dat wel voldoende?

Bijna 75 jaar later staat het vredesproject in (en van) Europa weer onder grote druk. Nog nooit heeft ons deel van Europa zo lang in vrede geleefd. Toch voelen mensen zich vandaag onveilig, ze vrezen voor hun welvaart, voor het behoud van hun cultuur en waarden, ze geloven niet meer in de vooruitgang en kijken met angst naar de toekomst. Er circuleren zoveel doemscenario's dat mensen behoefte hebben aan een krachtige stem, die hen geruststelt. Jammer genoeg kan de Europese Unie, die de vraagstukken van vandaag steeds vaker 'in verdeelde slagorde' het hoofd lijkt te bieden, die stem niet vertolken, en de democratische partijen – kennelijk – evenmin. Wie er wel in slagen zijn mensen, bewegingen en partijen die zich met vijandig en soms weinig fatsoenlijk taalgebruik op de borst kloppen dat zij de stem van het volk vertolken en die veiligheid en zekerheid op een presenteerblaadje aanreiken. Zij creëren de illusie dat vrijheid, veiligheid en welvaart kunnen gegarandeerd worden door muren op te trekken en allianties te verbreken. Aan de Europese grenzen worden hoge hekken opgetrokken. Bovendien hebben sommige regeringen al stappen gezet om allianties op te blazen. Wie de geschiedenis wat bestudeerd heeft, weet dat dergelijke stappen nooit hebben geleid tot vrede en rechtvaardigheid, en dus ook niet tot vrijheid, veiligheid en welvaart.

Vandaag haalt het discours van het geweld de bovenhand: geweld moet met geweld bestreden worden. "We moeten meer wapens kopen om ons veilig te stellen, militaire budgetten moeten dringend omhoog." Maar laten we daar nu eens op inzoomen: hoeveel oorlogen werden uiteindelijk écht opgelost met (militair) geweld? Wanneer kwam er werkelijk duurzame vrede voor iedereen na (tegen)geweld? Als we eerlijk zijn, dan moeten we toegeven dat dit nog nooit gebeurde in de hele geschiedenis van onze mensheid. Het is enkel door niet-gewelddadige inspanningen dat er ware, rechtvaardige vrede tot stand kwam.

Grenshek tussen Hongarije en Servië, geplaatst tijdens de vluchtelingencrisis in 2015 (foto: Bör Benedek/Creative Commons)

Dit is de drijfveer van het werk dat wij tot op vandaag willen verderzetten. Vrede en rechtvaardigheid bevorderen, werken aan verzoening, vanuit een inspiratie gebaseerd op humane en christelijke waarden, met inzet van geweldloze methoden. Dat zijn de grote, misschien zelfs 'dure', begrippen uit de missie van Pax Christi Vlaanderen. Ingebed in de internationale beweging Pax Christi legt Pax Christi Vlaanderen hierin eigen accenten, gestuurd door haar eigen geschiedenis en de actualiteit in Vlaanderen, België en ook Europa.

Pax Christi heeft, samen met vele andere gelijkaardige bewegingen en initiatieven de weg geopend voor samenwerking tussen vijandige staten, voor gezamenlijke projecten zoals de Europese Unie en de Raad van Europa. Alle Europeanen delen vandaag dezelfde basisrechten en vrijheden, de vrede is grotendeels bewaard op het continent en een andere Europese staat de oorlog verklaren is ondenkbaar.

In een gezamenlijk initiatief van alle Europese Pax Christi-secties, het Manifest 'Het Europa dat wij willen'¹, zeggen zij:

- ja, 'Europa' is nog steeds erg nodig om vredesdoelen te bereiken, om welvaart en duurzaamheid te realiseren in een wereld die dooreengeschud wordt door ongelijkheid, conflicten, catastrofale klimaatverandering en geopolitieke onevenwichten;
- ja, 'Europa' moet een baken van hoop en menselijkheid blijven voor allen die ontdaan zijn van hun waardigheid en van het recht op waardige levensomstandigheden, en
- ja, 'Europa' heeft de middelen en de moed om zich aan te passen aan een veranderende wereld zonder zijn fundamentele waarden, zoals respect voor menselijke waardigheid, democratie en mensenrechten op te geven.

Investeren in vredesopbouw

Europa heeft de middelen. Zeker weten. We hebben in dit deel van de wereld, maar eigenlijk ook elders, geld genoeg

¹ <https://paxchristi.be/nieuws/het-europa-dat-wij-willen-europees-manifest>

om te investeren in veiligheid, vrijheid en welvaart. SIPRI, het Stockholm International Peace Research Institute, berekende in zijn meest recente rapport van 29 april 2019 dat alle landen in de wereld tezamen 1822 miljard dollar (1.822.000.000.000 dollar hetzij ca. 1.632.000.000.000 euro) besteden aan militaire uitgaven. Een duizelingwekkend bedrag. Zeker als je dit plaatst naast gekende bedragen voor vredesopbouw: zo spreekt een rapport van The Global Observatory² van 21 miljard dollar (18,7 miljard euro) voor vredeshandhaving (*peacekeeping*) en vredesopbouw (*peace building*) (2016). Dat is dus 90x minder. En dat terwijl bewezen is dat vredeshandhaving en vredesopbouw effectiever en efficiënter zijn.

Zo stellen Stephan en Chenoweth³ in hun boek *Why Civil Resistance Works* van 2006 dat 53% van de gemeten geweldloze campagnes succes behaalden ten opzichte van slechts 26% van gewelddadige campagnes. Dubbel zoveel succeschansen dus. En toch moeten we onze politici, én onze medeburgers, er nog van overtuigen om meer te investeren in mechanismen van vredesopbouw in plaats van in militaire middelen. Vreemd toch! De evidente opties om te werken aan een rechtvaardige vrede, die de mens beschermt tegen willekeur en onrecht, liggen voor onze neus, maar we zien ze niet, of willen ze niet zien. In plaats daarvan grijpen we steeds maar weer terug naar het aloude adagium van geweld en tegengeweld.

Daarom is het ook zo jammer dat het debat, publiek of besloten, over het nut van militair ingrijpen nauwelijks gevoerd wordt. Als er al wordt gedebatteerd, dan is dat steeds vanuit die ene visie: geweld met geweld beantwoorden. Het gaat nooit of nauwelijks over investeren in preventie zoals het zoeken naar toenadering en het uitbouwen van vertrouwenwekkende relaties en *applied diplomacy*⁴, of andere vormen van geweldpreventie en vredesopbouw.

De vraag moet dus niet zijn: laten we meer investeren in militaire middelen, maar hoeveel gaan we nu eindelijk eens investeren in daadwerkelijke vredesopbouw?

Tegen deze achtergrond ontwikkelt Pax Christi Vlaanderen haar activiteiten: of het nu gaat om een verbod op killer robots of om het bespreekbaar maken van onrecht in ons detentiesysteem, het stoppen met investeren in massavernietiging of in geïnstitutionaliseerde onderdrukking, het openen van de dialoog met andersdenkenden of het luisteren naar onderdrukten én onderdrukkers, het ingaan tegen polarisering in de samenleving, het leggen van contacten tussen mensen uit gemeenschappen die tegenover elkaar staan of het bepleiten van sancties voor verantwoordelijken van massaschendingen van mensenrechten.

² <https://theglobalobservatory.org/2017/07/peacebuilding-expenditure-united-nations-sustaining-peace/>

³ https://www.belfercenter.org/sites/default/files/legacy/files/IS3301_pp007-044_Stephan_Chenoweth.pdf

⁴ Vorm van diplomatie gericht op het bouwen van bruggen, vormen van gemeenschappen en conflictthering

HET PEACECRAFT THEATERSTUK - POLARISATIE OVERSTIJGEN OP SCÈNE

Thomas Deweer

Migratie, mensen op de vlucht voor oorlog en geweld, het is van alle tijden, een wereldwijd fenomeen. In Europa blijven ons echter vooral de beelden van 2015 bij. Grote groepen vluchtelingen op weg doorheen de Balkanlanden, samengepropt in bus- en treinstations, het grote hek dat Hongarije optrekt op de grens met Servië, de foto van de dode peuter Aylan op een Turks strand, Merkel die bijna met de moeder wanhoop verklaart: "Wir schaffen das!"

Het publieke debat dat daarop volgde nam sindsdien niet meer af. Iedereen lijkt wel een mening te hebben over het nochtans zeer complexe thema dat migratie is. Terroristische aanslagen, het debat over de islam in onze samenleving, het zijn uitdagingen die verder olie op het vuur gooien en vaak in eenzelfde discussie naar boven komen. Het publieke debat verzandt in een emotioneel politiek steekspel dat polarisering in de hand werkt. Als maatschappij worden we in een conflict gezogen door een steeds stelliger wordende wij-zij-discussie waarbij weinig over de feiten en concrete oplossingen wordt gesproken.

"Ik denk dat er een kentering in de maatschappij is gekomen met de huidige 'vluchtelingencrisis' en de eerste aanslagen in Parijs." Zo stelt polarisatie-expert Bart Brandsma in een interview in het kader van de Vlaamse Vredesweek in 2017. Onder de slogan 'Radicaal Samen #LiefdevolVerzet' gingen Pax Christi Vlaanderen en de Vredesweekpartners aan de slag met polarisatie in eigen samenleving. Wat blijkt: de tegenstellingen die in Vlaanderen en Brussel vooral spelen, zijn moslim/niet-moslim en vluchteling/niet-vluchteling.

In 2017 startte Pax Christi Vlaanderen ook met PeaceCraft. Het project past binnen ontwikkelingseducatie en is op maat van 16-20-jarigen: het stelt als doel om in dialoog te gaan over de thematiek vluchtelingen en migratie. Niet op basis van oneliners, tweets en onvolledige informatie, maar op basis van concrete, persoonlijke verhalen van leeftijdsgenoten. En zonder jongeren een mening op te dringen. PeaceCraft bestaat uit een game en interactief theaterstuk. Tijdens dat stuk worden jongeren op het podium uitgenodigd om vanuit hun eigen standpunt op zoek te gaan naar oplossingen voor problemen die op scène werden gebracht. In plaats van in een wij-zij-tegenstelling te verzanden is het doel steeds om samen na te denken over hoe herkenbare conflicten gelinkt aan de migratie- en vluchtelingthematiek kunnen opgelost worden.

Een best practice dankzij vele partners

Waarom en hoe komen vluchtelingen naar België? Hoe bouwen ze een nieuwe toekomst uit? Welke rol kunnen Vlaamse jongeren hierin spelen? Met deze vragen gaat PeaceCraft aan het werk. 16 tot 20-jarigen maken in de game de tocht van een vluchteling en ontmoeten tijdens het interactief theaterstuk vluchtelingen op de scène.

'PeaceCraft – Play to Change' is een project van Pax

Christi Vlaanderen en sociaal innovatiebureau !Drops. Het project was echter enkel mogelijk door de medewerking van vele partners. De game werd gerealiseerd door Poppins & Wayne in samenwerking met Senne Van den Bogaert en !DROPS. Het theaterstuk is een creatie van Pax Christi Vlaanderen/U Move 4 Peace in samenwerking met de Antwerpse theaterplaatsen Kunst

Z en Madam Fortuna. Centraal in beide creaties staat ook de nauwe samenwerking met de bewoners en begeleiders van het Rode Kruis Opvangcentrum Linkeroever, Antwerpen. Het project kwam tot stand met steun van de Vlaamse Overheid via de subsidielijng Ontwikkelingseducatie. Toegankelijkheid voor jongeren in de provincie Antwerpen werd dan weer gegarandeerd door financiële ondersteuning van de provincie Antwerpen. Ook in Roeselare, Sint-Truiden en Lokeren zorgden lokale overheden ervoor dat jongeren uit de scholen in hun stad met PeaceCraft aan de slag konden.

Het project liep gedurende 28 maanden. Tijdens deze periode bereikten de game en het theaterstuk meer dan 5.000 jongeren over heel Vlaanderen.

PeaceCraft ging niet ongemerkt voorbij. Het project won in november 2018 de Henry van de Velde Award 2019 in de categorie 'community'. De Henry van de Velde Awards tonen en lauweren sinds 1994 Vlaamse ontwerpers, bedrijven, producten, projecten en diensten die vanuit design-oogpunt oplossingen aanreiken met een positieve impact op de economie en de samenleving.

En PeaceCraft werd ook opgepikt in Europa. Als voorbeeld van *best practice* maakte het European Youth Forum, het platform dat jongeren in Europa vertegenwoordigt, een reportage over het theatergedeelte van PeaceCraft. De minidocumentaire werd ruim verspreid dankzij vertaling in vijf talen en onder andere vertoond op een jongerenfestival in Straatsburg.

Resultaat van 10 jaar expertise

PeaceCraft en dan specifiek het theaterstuk, komt niet uit het niets. Sinds 2009 werkt U Move 4 Peace (UM4P), vroeger de jongerenwerking van Pax Christi Vlaanderen en sinds 2015 de artistiek activistische werking, met de methode Theater van de Onderdrukten (TO). Tijdens een internationale jongerenuitwisseling werden jongeren uit de organisatie ondergedompeld in deze methodiek. Onder de indruk van de sterkte van deze methodiek – die sinds de ontwikkeling ervan in de jaren 1970 niets aan actualiteit en kracht heeft ingeboet – liet TO hen niet meer los. Sindsdien groeide de expertise in de methodiek.

Een constante in al de theaterprojecten is dat UM4P altijd vertrekt van verhalen van de brongroep zelf. Zo werden vele

theaterworkshops gegeven aan en met jonge vluchtelingen en nieuwkomers. Voor hen is theater een uitlaatklep, een manier om hun verhaal te vertellen, om met conflicten die ze meemaken aan de slag te gaan én een plek om hun talent te ontdekken. Aan de hand van laagdrempelige oefeningen werd een band opgebouwd, om daarna over te gaan tot het creëren van theaterscènes.

De verhalen van jonge vluchtelingen zijn vaak weinig gekend. Om daar verandering in te brengen wilde UM4P deze verhalen naar de buitenwereld brengen. Vlaamse jongeren kennen zelden de leefwereld van hun leeftijdsgenoten. Van hun leerkrachten kwam ook telkens uitdrukkelijk de vraag om op ontmoeting in te zetten. Dat resulteerde in verschillende theaterprojecten. In 2016 ging bijvoorbeeld 'The 5 like you' op tournee, een stuk waarbij niet-begeleide minderjarige asielzoekers op scholen hun verhaal vertelden.

UM4P is ervan overtuigd dat verhalen van en over jonge vluchtelingen verteld moeten worden door acteurs die gelijkaardige ervaringen delen. Deze lijn werd aangehouden en met het oog op verdere professionalisering werd gekozen om te werken met professionele acteurs. In een volgend project was het ook de expliciete bedoeling om de meningen van Vlaamse jongeren over de thematiek aan bod te laten komen. Door Vlaamse personages met uiteenlopende meningen en vooroordelen over vluchtelingen op scène te brengen wordt de herkenbaarheid vergroot en de dialoog aangewakkerd. Het resultaat was PeaceCraft.

In dialoog op scène

Marie: Belgen weten niet goed wat een vluchteling is. Er is niet veel contact tussen Belgen en vluchtelingen.

Tawfeek: Jij bent naar het centrum gekomen. De meeste mensen kennen ons alleen van de tv.

PeaceCraftacteurs Wassim Al Qaisi, Roxette Chikua en Hussein Mehdi (foto: Eline Van Dort)

In het PeaceCraft-theaterstuk ontmoeten Marie en Tawfeek, twee jongeren uit compleet verschillende leefwerelden elkaar. Marie houdt van streetdance en traint duchtig met haar broer Louis en vriend Dylan. Tawfeek is een jonge Iraakse vluchteling die een jaar geleden alleen in België arriveerde. Hij verblijft

nog altijd in een opvangcentrum. Het wachten valt hem zwaar en het gemis van de familie in Irak weegt enorm. Door een toevaligheid kruisen hun wegen elkaar. Marie gaat op bezoek in het opvangcentrum en leert de leefwereld van Tawfeek beter kennen. Ze vinden verbondenheid via de smartphone, muziek en dans. Maar ze stuiten langs beide kanten ook op vooroordelen en onwetendheid en besluiten uiteindelijk samen een app te bouwen rond vluchtelingen. Maar hoe ver kan Marie gaan in haar engagement? Ze gaat immers al (street)-dansend door het leven. Dylan is Tawfeek liever kwijt dan rijk en Louis gaat heel het conflict uit de weg. Ondertussen krijgt Tawfeek slecht nieuws ...

De interactieve theaterervaring begint met een theatrale opwarming, die de jongeren de kans geeft zich in te leven in de thematiek. Wat volgt is de integrale opvoering van het theaterstuk. Om in dialoog te gaan over wat er op scène is gebeurd, organiseert een facilitator na de opvoering een nabespreking. Zo wordt theater gebruikt als oefenplaats voor de realiteit. Leerlingen zijn op die manier geen 'toe-schouwers' maar 'doe-schouwers'. Welke impact kunnen ze zelf hebben op wat er zich zojuist heeft afgespeeld? Daarnaast wordt met de jongeren van gedachten gewisseld over hun ervaringen en meningen over de thematiek.

Tijdens de nabespreking worden concrete suggesties uit het publiek effectief op de scène uitgeprobeerd. Door een situatie te spelen, kan ook duidelijk worden of het al dan niet opportuun is om ze in de realiteit toe te passen. De nabespreking is iedere keer anders en hangt af van wat er leeft bij de groep en wat er tijdens het gesprek bovenkomt.

De impact van participatief theater

"Het zien gebeuren en zelf meemaken zijn twee compleet verschillende dingen, maar na zo'n theaterstuk word ik wel stil, omdat vluchtelingen niet anders zijn dan wij, maar wel zo behandeld worden." Zo schreef een leerling na de voorstelling op het evaluatieformulier. Uitgebreide analyse van de afgenomen evaluaties toont aan dat de persoonlijke verhalen en ontmoetingen een opening creëren naar empathie. Men leert de leefwereld van de vluchteling beter kennen en ziet ook de uitdagingen waarmee ze geconfronteerd worden. Er is zo niet langer sprake van 'de vreemde ander'.

"Ik vond het leuk omdat het interactief was, daardoor moesten we ook echt zelf denken over oplossingen. We hebben ook ingezien dat hun situatie vaak complexer is dan we denken." schreef dan weer een andere toeschouwer. Het discours over migratie en vluchtelingen is vaak zwart-wit. De realiteit is complexer dan dat. Het is een grote meerwaarde dat jongeren door het PeaceCraft-theaterstuk ook de vele nuances van de thematiek hebben kunnen ontdekken.

Positief werd ook ervaren dat "wij onze mening mochten geven en problemen mochten oplossen". Om een zinvolle dialoog te hebben over de thematiek is het essentieel om alle meningen de ruimte te geven. De schoolcontext is één van de weinige plekken in onze maatschappij waar niet-gelijkgestemden een groot deel van hun tijd samen doorbrengen. Een unieke kans

PeaceCraft bij Petrus & Paulus West in Oostende

opdat jongeren met verschillende meningen met elkaar in dialoog gaan.

Evident is dat niet altijd. Het discours van Schild & Vrienden – 'Hand in hand terug naar eigen land' – maakte op verschillende evaluatieformulieren zijn opwachting. Een meerderheid van de jongeren bracht echter na het beleven van het theaterstuk enige nuance aan. Willen we polarisatie over een thematiek als migratie en vluchtelingen overstijgen, dan is het precies deze nuance die moet opgezocht worden.

Maya Panier schreef haar thesis voor de Universiteit Gent over de impact van PeaceCraft. Eén van haar waardevolle bevindingen is dat er op school op langere termijn en blijvend moet geïnvesteerd worden in thema's als vluchtelingen en migratie. Duurzame leerwinst wordt bereikt door jongeren te informeren, hen te laten inleven maar ook voldoende de tijd te gunnen om te reflecteren. Haar onderzoek toont aan dat met PeaceCraft belangrijke stappen worden genomen op dit vlak, maar dat het werk niet 'af' is. De boodschap is dus om rond de thematiek te blijven werken, op de lange termijn.

Dat is ook een boodschap die we vanuit Pax Christi Vlaanderen meenemen. Gewapend met expertise blijven we inzetten op de thematiek. Werken aan vrede in eigen samenleving betekent dat we de meest controversiële en polariserende onderwerpen niet uit de weg mogen gaan. Participatief theater is een ideale methodiek om in dialoog te gaan en op zoek te gaan naar duurzame oplossingen!

PeaceCraft kwam tot stand met de steun van

INZETTEN OP EEN VREDEVOLLE SAMENLEVING: DE VREDESWEEK

Annemarie Gielen

De jaarlijkse campagne van de Vlaamse Vredesweek is hét moment waarop Pax Christi Vlaanderen met een thema naar buiten komt, dat zowel uitgewerkt is voor sensibilisering en mobilisering van het brede publiek, als voor educatie van volwassenen, maar ook scholieren, en voor politieke beleidsbeïnvloeding. Omdat vrede in eigen samenleving een uitdaging vormt die we niet uit de weg gaan, hebben we hier al vaak op gefocust tijdens de Vredesweek. Zo hebben we campagne gevoerd onder de slogans 'Ontmoeten doet ertoe' (2013) en 'Stop haat, praat!' (2014). Openstaan voor ontmoeting, respectvol met elkaar omgaan, inzetten op dialoog: het zijn uitgangspunten waar we stevast en herhaaldelijk voor pleiten.

De twee recente campagnes verdienen het om nog eens onder de aandacht gebracht te worden in dit dossier over geweldloze aanpak van onrecht: 'Radicaal samen #LiefdevolVerzet' (2017) en 'Iedereen Thuis' (2018).

Radicaal samen #LiefdevolVerzet

De editie van 2017 richtte zich op het probleem van polarisering als trigger voor onrust en geweld, met 'liefde' als antwoord. Het mag niet verwonderen dat dat thema een centrale plaats kreeg in onze Vredesweekcampagne. Als vredesbeweging gaan we inderdaad in verzet, maar met liefde; geen romantische liefde,

maar actief geweldloze liefde, met een diep respect dat de ander in zijn waardigheid laat en dat toelaat het vertrouwen in de ander op te bouwen en te doen groeien. Het gaat om een liefde die het anders-zijn van een individu of groep niet als een bedreiging ervaart, maar als een gegeven waarmee op een rustige en respectvolle manier rekening wordt gehouden. Die liefde gaat ervan uit dat je een ander behandelt zoals je zelf wil behandeld worden.

De uitdaging zit hem niet in de liefde voor de 'naaste', waarbij we die naaste vaak herleiden tot wie ons relationeel nabij is, maar in de liefde voor de vreemde, zelfs liefde voor de vijand, die uiteindelijk ook onze 'naaste' is. We bieden verzet tegen de onverschilligheid waarop we al te vaak botsen, tegen het fanatisme en het populisme waarmee we dag na dag geconfronteerd worden, tegen de negatie van elementaire menselijkheid.

Wij kunnen de maatschappelijke uitdagingen die op ons afkomen niet alleen aan, ook niet met het 'groepje' waartoe wij toevallig behoren. Mensen zijn geen eilanden. Hoe verschillend zij ook zijn, steeds zijn er raakvlakken te vinden die kunnen leiden tot verbinding en aanzetten geven tot samenwerking.

Martin Luther King is iemand die oog in oog met de rassendiscriminatie en met de aanslepende Vietnamoorlog ook in liefdevol verzet ging. In die context zei hij: "Liefde, zelfs voor

de vijanden, is de sleutel tot de problemen voor onze wereld." Vandaag herhaalt Mohamed El Bachiri, die bij de terreuraanslag in Maalbeek zijn vrouw Loubna verloor: "Ik ga terug naar de essentie, de liefde die het uitgangspunt zou moeten zijn van alle ideeën, alle godsdiensten, alle mensen." El Bachiri spreekt van een jihad van liefde. Liefde is een persoonlijke kracht ten goede en evenzeer een maatschappelijke kracht van verandering. Actief geweldloze liefde en verzet tegen onrecht, tegen alles wat mensen discrimineert en naar beneden haalt, vormt de hefboom voor succes.

We leven in een diverse samenleving. Moeten we schrik hebben voor de 'ander'? Mensen met andere overtuigingen of achtergrond zijn op zich geen 'probleem': zij maken de kern uit van een sterke democratie en levendige samenleving. Het wordt pas een probleem als die ander wordt aanzien als een vijand die koste wat kost moet bestreden worden met verbaal geweld en uitsluiting. In extreme gevallen wordt zelfs fysiek geweld ingezet.

Het gaat om een liefde die het anders-zijn van een individu of groep niet als een bedreiging ervaart, maar als een gegeven waarmee op een respectvolle manier rekening wordt gehouden. Een liefde die ervoor kiest om 'Radicaal Samen' met de ander in dialoog te gaan om de samenleving van morgen uit te bouwen.

Hoe stellen we ons dat voor? We ontwikkelden vier stappen om liefdevol verzet in de praktijk te brengen:

1. **Ontdek waar het over gaat**

Een luisterend oor lost niet alles op. Maar luisteren is wel een essentiële stap als we willen ontdekken waar het over gaat. We willen voortdurend op zoek gaan naar de echte feiten. We willen rekening houden met wat onderzoek, expertise en ervaring van mensen ons kan leren maar hier ook kritisch mee omgaan. We willen ook ontdekken wat de anderen en wijzelf ten diepste wensen door achter de woorden van de anderen de diepere noden te beluisteren.

2. **Spreek en dialogueer met respect**

We gaan de verschillen niet uit de weg, maar kiezen voor de geweldloze dialoog, voor verbindende communicatie en voor

respectvolle taal. Door de ander te erkennen in zijn of haar overtuiging, creëren we ook ruimte voor onze visie bij de ander. We gaan daarom op zoek naar een waaier aan mogelijkheden om op te komen voor onszelf en toch recht te doen aan de ander.

3. **Overleg en werk samen**

Ontwikkelingskansen voor iedereen creëren, opkomen tegen onrecht en bouwen aan een rechtvaardige samenleving kan men niet alleen. Via overleg binnen een diverse groep kan je komen tot een breed gedragen verhaal met nieuwe en creatieve oplossingen. Uit dat overleg blijkt ook welke kennis, vaardigheden of connecties er in de groep aanwezig zijn. Zo merk je snel dat iedereen een deel van de oplossing kan zijn. Door samen zaken aan te pakken en te verwezenlijken ontstaat er een diepe verbinding. Daarom gaan we op zoek naar initiatieven die leiden tot een nieuw verhaal.

4. **Kies 'radicaal' voor verbinding en liefdevol verzet**

We geloven dat alleen de bewuste keuze voor verbinding en liefdevol, geweldloos verzet zal leiden naar een rechtvaardigere samenleving voor iedereen. Als we uit de vicieuze cirkel van polarisatie, vijandsbeelden en oplopende spanningen willen komen, moeten wij ons constructief opstellen en anderen de hand reiken. We nodigen daarom iedereen uit om mee te bouwen aan een vreedevolle samenleving met liefde als fundament.

Na deze warme oproep voor liefde als antwoord op polarisering, kozen we het jaar daarop voor een focus die verbindt: Iedereen Thuis.

#IedereenThuis

De vervulling van basisbehoeften speelt een cruciale rol in het voorkomen van conflicten. De nood om zich thuis te voelen is zo'n basisbehoefte. Een thuis is meer dan een fysieke plek. Waar je ook woont, vandaan komt of terecht komt, 'thuis' is een plek waar je jezelf kan zijn, waar je veilig bent, je geborgen voelt, op adem kan komen. Het ontbreken van zo'n plek zorgt voor onrust, frustratie en zelfs agressie. Tijdens de Vlaamse Vredesweek 2018 zette Pax Christi Vlaanderen in op 'thuis' als belangrijke factor voor een vreedevolle samenleving.

Onze samenleving staat onder druk. Het publieke discours verhardt. Het wij-zij-denken dringt steeds meer door in het dagelijks leven: in ons gedrag op straat, in de buurt, op de speelplaats en op het werk. Tegenstellingen worden op de spits gedreven, wrevel aangewakkerd. Evolueren we naar een gemeenschap die uitsluit in plaats van insluit?

Pax Christi Vlaanderen ziet dat er meer is dat ons verbindt dan verdeelt. Als de maatschappij – in al haar diversiteit – verder uiteen groeit, zijn nog meer onbegrip en onopgeloste problemen ons deel. Als we werk willen maken van vrede in onze eigen samenleving, dan moeten we inzetten op een gemeenschappelijk en positief project, Iedereen Thuis.

Met z'n allen kunnen we heel wat doen om deze thuis te versterken. Iedereen kan zijn steentje bijdragen. Zich thuis

voelen draait rond twee elementen: geborgenheid en zichzelf kunnen zijn. Enerzijds moeten we er daarom voor zorgen dat iedereen zich veilig voelt. Anderzijds moeten we respect opbrengen voor ieders eigenheid, iedereen moet de kans krijgen zichzelf te kunnen ontplooiën. Ook de overheid kan hieraan bijdragen, gesteund door inspraak van de burgers.

Hoe steviger het thuisgevoel, hoe kleiner de kans dat mensen zich uitgesloten voelen en zich gaan afzetten tegen de gemeenschap. Inzetten op het gevoel ergens bij te horen is daarom een belangrijk actiepoint om lokale vrede te bevorderen.

Een oproep aan de politiek

De politiek heeft een belangrijke rol te spelen in het bevorderen van vrede. Pax Christi Vlaanderen drong daarom in de aanloop naar de gemeenteraadsverkiezingen van oktober 2018 aan op politieke maatregelen die rekening houden met de complexiteit van conflicten of spanningen. Fundamentele rechten en vrijheden van de mens mogen niet op de helling worden gezet. Mensenrechten vormen het kader van een gemeenschappelijk project, regels waaraan we ons allemaal moeten houden om te kunnen samenleven.

Pax Christi Vlaanderen riep eind 2018 lokale besturen op om werk te maken van veilige, inclusieve, duurzame steden en gemeenten met weerbare en veerkrachtige gemeenschappen, zoals omschreven in het Duurzame Ontwikkelingsdoel 11 van de Verenigde Naties. Er zijn tal van instrumenten en aanmoedigingsmechanismen die de samenhangigheid ten goede komen. We schoven een reeks aanbevelingen naar voor:

1 **Bescherm het sociaal weefsel en versterk de samenhang in de samenleving door mensen van verschillende bevolkingsgroepen samen te brengen**

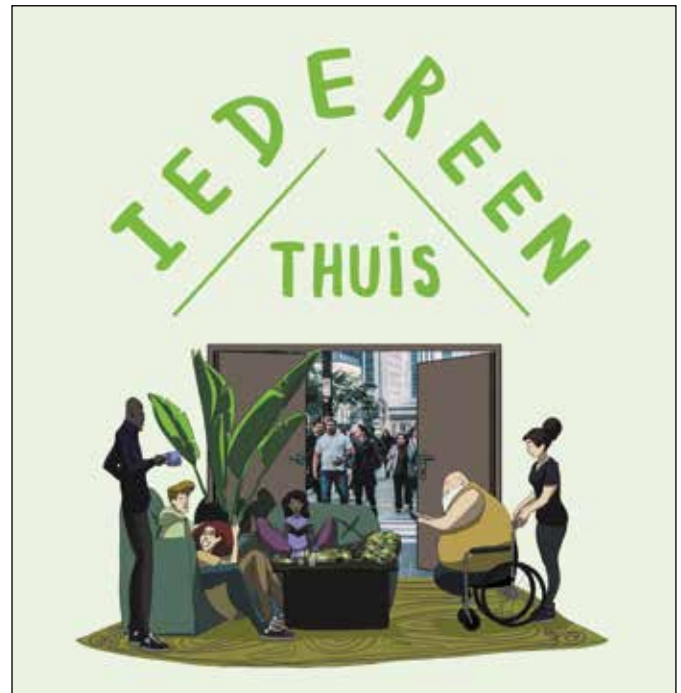
Het is essentieel voor vrede op lokaal vlak om zo veel mogelijk inwoners van steden en gemeenten met elkaar in contact te brengen, ervaringen en ideeën te laten uitwisselen en te laten samenwerken. De diversiteit is groot, ook los van cultuurverschillen of anderstaligheid. Ongeacht het verschil dat tussen mensen bestaat, is ontmoeting de beste manier om gevoelens van veiligheid en samenhangigheid te bevorderen.

2. **Investeer in bemiddelaars op wijkniveau**

Sociale samenhang of cohesie is niet vanzelfsprekend. Soms botsen individuen of groepen binnen een wijk. Op dat moment kan een goed opgeleide bemiddelaar het verschil maken. Een bemiddelaar die bovendien de steun krijgt van een geïntegreerd overlegorgaan, om de meest uitdagende problemen in hun totaliteit aan te pakken, maakt veel kans om te slagen.

3. **Investeer in vredeseducatie**

Zet in op de toekomst door (jonge) mensen bewust te maken van hun rol in een samenleving waar er plaats is voor iedereen (inclusie). Met vredesopvoeding zet je in op vaardigheden om succesvol samen te leven in een steeds diverser wordende en geglobaliseerde wereld.

4. **Neem vredesinitiatieven, steun bestaande initiatieven en zet lokale vredesfiguren in de kijker**

Er gebeuren veel positieve dingen. Naast het opzetten van nieuwe initiatieven, kan het zinvol zijn om te kijken naar wat er al gebeurt en dit te ondersteunen. Steun die initiatieven en geef ze de nodige zichtbaarheid, zodat zij het lokaal vredesbeleid mee vorm kunnen geven en een inspirerend voorbeeld kunnen zijn.

Elke Vredesweekcampagne zet dus in op een thema dat gelinkt is aan de Missie en Visie van Pax Christi Vlaanderen. We willen hier een waaier aan doelgroepen mee bereiken, zodat ons pleidooi op verschillende plaatsen gehoord wordt: bij individuele burgers, bij verenigingen en groepen, in scholen, in de media en in de politiek. Daarom maken wij voor elke doelgroep gerichte info-formats en vormingspakketten klaar. Een ander belangrijk aspect is de samenwerking met de Vredesweekpartners: jaarlijks zetten zo'n 30 tot 35 organisaties en politieke partijen zich mee in voor het doel van de Vredesweekcampagne. Deze manier van werken zorgt voor een goede verspreiding van de thematiek en leidt tot een veelheid aan activiteiten over heel Vlaanderen en Brussel. Sterker nog, verschillende Vredesweken hebben geleid tot zeer concrete resultaten, zoals een verbod op landmijnen, de oprichting van het Vlaams Vredesinstituut en de snelle ratificatie van het Internationaal Wapenhandelsverdrag.

Ontwerp campagnebeelden: Guy Atafa

VREDESVORMING: LEREN OM AAN VREDE TE WERKEN

Annemarie Gielen

What's in a name!?

De termen vredesvorming, vredeseducatie, vredesopvoeding en vredesonderwijs worden door elkaar gebruikt. Zoals met wel meer containerbegrippen is het niet altijd duidelijk wat er nu precies mee bedoeld wordt.

In een Koerierdossier van 2010 brachten we de theorie van Ian Harris binnen, die de Engelse term *peace education* duidt. Onder *peace education* verstaat hij de som van vijf soorten educatie, maar ook elke vorm apart is *peace education*. Hij onderscheidde internationale educatie, mensenrechteneducatie, ontwikkelingseducatie, milieueducatie en educatie tot conflictoplossing. Vanuit die indeling kunnen we zeggen dat Pax Christi Vlaanderen inzet op alle vormen van *peace education*.

Maar er zijn ook andere kaders die ons raad brengen, die uit de pedagogie komen en worden ingezet in het sociaal-cultureel werk. Het gaat dan om vormen van leren die niet louter op het cognitieve vlak liggen (d.i. pure informatieverwerking), maar ook op het vlak van kritisch reflecteren, contexten of systemen leren analyseren en daar op een gepaste manier iets mee doen. Dit kan als individueel persoon, maar ook als lid van een gemeenschap, als burger in de samenleving.

Wij zetten als vredesbeweging niet zomaar in op 'vorming'. Zij krijgt bewust een centrale rol in onze werking. Door te leren is er meer begrip en inzicht, en door dat inzicht wordt een handelingsperspectief geboden. Werken aan vrede zien we niet als een reactie op een emotionele oprisping, als een 'one-off shot' of een kortstondige opflakking van verontwaardiging. Werken aan vrede is een weg van leren, handelen, reflecteren, nog meer leren en zich inzetten, stap voor stap.

Waarom vinden we vredesvorming zo belangrijk?

Conflicten maken deel uit van de dagelijkse realiteit. Een conflict is een situatie waarbij verschillen naar boven komen of waarbij er een kink in de communicatiekabel is gekomen. Op zich geen onoverkomelijk euvel dus, als er op een gepaste manier op gereageerd wordt. Daar komen we op het terrein van vredesvorming. Al te vaak mondt het verschil in mening of belang uit in een strijd, of de ruis op de communicatie in onmin. Het motto van Pax Christi is: beter geweld voorkomen dan achteraf de fysieke of psychische schade moeten herstellen.

Als we geweld willen voorkomen, moeten we mensen eerst inzichten geven in de dynamiek van geweld: hoe ontstaat geweld? Wat zijn de uitingsvormen? Wat zijn de dieperliggende oorzaken? En hoe zit dat voor de situatie waar we nu mee zitten? Weten we wat er speelt? Wie is er betrokken? Door de antwoorden op deze vragen in kaart te brengen, wordt duidelijk(er) waar het om gaat. Om dan te komen tot manieren om uit het mechanisme van geweld te stappen en iets anders toe te passen.

Een kritische, open houding is van essentieel belang: pedagogisch gezien kadert dit in de 'Kritische leertheorie'. Bij deze vorm van leren worden oude systemen in vraag gesteld zodat er ruimte komt voor nieuwe opvattingen. Deze grondhouding is eigen aan oplossingsgericht denken, en sluit nauw aan bij de geweldloze aanpak van onrecht die Pax Christi Vlaanderen voorstaat.

Even belangrijk is het systeemdenken of contextueel denken: welke systemen zijn er actief, in welke tradities, cultuur of normenpatroon zijn die ingebakken, wat is de context waarin een situatie van onrecht is ontstaan? Veroorzaken die systemen of die context (mee) het onrecht? Hoe kunnen we dat dan blootleggen?

En wat doen we daar dan mee? Dan komen we op het terrein van het 'sociaal-constructivisme': samen leren uit gedeelde ervaringen en hier iets anders, iets nieuws uit ontwikkelen. Dit kan resulteren in concrete acties, zoals een petitie, een protestactie of de opstart van een nieuwe werkgroep of ander samenwerkingsverband. Leren zet aan tot actie, maar actie kan op haar beurt weer leiden tot leren.

Het verschil maken

Pax Christi Vlaanderen zet al sinds haar oprichting in 1973 (vanuit de Vlaamse werkgroep van Pax Christi België) in op vredesvorming. Het is de combinatie van vorming, actievoeren en beleidsbeïnvloedend werken die resultaten oplevert. De 'huisbibliotheek' staat vol met werkmappen, handleidingen en boeken over werkelijk alle vormen van onrecht in onze eigen samenleving of elders in de wereld.

Een prachtexemplaar is de bundel 'Vormingswerk Vredeswerk', uitgegeven in 1982 door Pax Christi Vlaanderen en het toenmalig Centrum voor Sociaal-cultureel werk (de volledige bundel is geschreven in wat toen de 'progressieve spelling' heette, dus cultuur met een k). In het voorwoord lezen we: "Niet zonder reden is deze werkmapp een gezamenlijke uitgave van Pax Christi Vlaanderen, een vredesbeweging, en C.S.K.W, een koepel van sociaal-culturele organisaties. De vredesproblematiek is immers zo belangrijk geworden dat zij niet uit het vormingswerk kan weggedacht worden. Wij kunnen het ook zo stellen: goed vormingswerk is altijd een stukje vredeswerk. Omdat vrede op kleine schaal maar kan bestaan in een samenleving van weerbare personen die conflicten op een geweldarme wijze het hoofd kunnen bieden. Omdat vrede op grote schaal maar kan bestaan tussen landen waarvan de bevolking zich sociaal weerbaar kan opstellen tegenover mogelijke agressors. Omdat vrede op wereldschaal maar kan bestaan wanneer de ganse wereldbevolking op rechtvaardige wijze in haar basisnoden en behoeften kan voorzien."

Niks nieuws onder de zon dus: ook vandaag, 2019, blijft die zin actueel: goed vormingswerk is altijd een stukje vredeswerk.

DEKOLONISEREN GAAT OVER BETER SAMENLEVEN

Nadia Nsayi

Sinds 2018 woedt het debat over de Belgische kolonisatie in Congo en de gevolgen ervan weer volop. De aanleiding was de heropening van het Koninklijk Museum voor Midden-Afrika ('AfricaMuseum') in Tervuren, de tv-reeks *Kinderen van de kolonie* op Canvas (VRT) en recenter het bezoek van experts van de Verenigde Naties. In het verleden, bijvoorbeeld tijdens de vijftigste verjaardag van Congo's onafhankelijkheid in 2010, werd het debat vooral gevoerd door witte journalisten, academici en oud-kolonialen. Dit gebeurde vaak in een nostalgische sfeer met weinig kritische kanttekeningen over de kolonisatie. Vandaag is dat anders. De toon is kritischer bij de witte mensen die hun stem laten horen in media. Maar het is opvallend dat nu ook jonge Belgen van Afrikaanse afkomst (vaak afkomstig uit de voormalige Belgische kolonies Congo, Rwanda en Burundi) uitvoerig participeren aan het debat.

Een paar voorbeelden zijn Dalilla Hermans, Tracy Tansia en Don Pandzou. Het gaat om twintigers en dertigers die vaak hoogopgeleid en meertalig zijn, en in tegenstelling tot de vorige generaties als actieve Belgische burgers kritisch kijken naar het koloniale verleden en wijzen op de erfenissen ervan in de huidige samenleving. Dit gaat dan bijvoorbeeld over de negatieve beeldvorming van zwarte mensen, de dominantie van publiek eerbetoon voor figuren zoals koning Leopold II en de tegenkanting om Congolese figuren zoals de vermoorde oud-premier Patrice Lumumba een plaats te geven in het straatbeeld in Vlaanderen. Maar het gaat eveneens over het racisme en de discriminatie waarmee Afro-Belgen geconfronteerd worden in het onderwijs en bij de zoektocht naar een job of een woning. De dekolonisatiebeweging is al jaren actief in Franstalige activistische milieus van de hoofdstad Brussel, en heeft nu ook woordvoerders in Vlaanderen. De oproep is duidelijk: "Dekoloniseer de geesten, de straten en instituties".

Samenlevingsvraagstuk

Pax Christi Vlaanderen is samen met Broederlijk Delen al jaren actief rond vrede en inspraak in Congo. Ons beleid kent drie pijlers: politieke beïnvloeding, mediawerk en educatie van verschillende doelgroepen. In het kader van het dekolonisedebat besteden we meer aandacht aan maatschappelijke vraagstukken omtrent de erfenissen van het koloniale verleden in Vlaanderen. Naar aanleiding van de renovatie van het museum en de Canvasreeks nam ik als beleidsmedewerker deel aan de discussie over dekolonisering. Ik zie dekolonisering als een proces dat kolonialisme als fundamenteel onrechtvaardig systeem veroordeelt, de koloniale logica van 'witte superioriteit' en 'zwarte inferioriteit' verwerpt en de koloniale erfenis in de vorm van structurele ongelijke machtsverhoudingen bestrijdt. Dekoloniseren gaat over beter samenleven in een land met een koloniale geschiedenis.

Ik werd door het museum en de VRT geconsulteerd, werkte een lezing rond (de)kolonisering uit en deelde mijn kennis op

debatten. De voorbije jaren was ik onder meer te gast bij de Antwerpse studentenvereniging Mahara, Groen-Antwerpen, Muzee in Oostende, de Afrikaanse jongerenorganisatie WakaWakaGeneration in Mechelen, hogescholen in Gent en Kortrijk, de Vlaamse overheid, de stad Sint-Niklaas, het Davidsfonds. Ik gaf tips voor dekolonisatie-trajecten in Antwerpen, Mechelen, Leuven en Hasselt. Via opiniestukken en interviews in kranten bereikte onze kijk op dekolonisering ook het brede publiek.

Stadswandelingen

Pax Christi Vlaanderen lanceerde een nieuw initiatief om op een toegankelijke manier de traditionele achterban en nieuwe doelgroepen te informeren over het koloniale verleden en de hedendaagse erfenissen. Met de stadswandeling 'Verhalen over Congo in Antwerpen' brengen we groepen langs plaatsen die symbool staan voor de (vergeten) relaties tussen Antwerpen en Congo. Journalist Guy Poppe vertelt over een Congolees dorp op het Zuid, het Tropisch Instituut, de Congoboten aan de kaai en de diamantwijk aan het Centraal Station. De wandeling geeft inzicht in een complex netwerk van zakenlui, politici en edellieden die ten tijde van koning Leopold II fortuinen verdienden met de invoer van rubber uit Congo. Afrikanist Sarah Agyemang vertelt over de Afrikaanse gemeenschappen in Antwerpen en de actuele dekolonisatiebeweging. Ze legt de evolutie van de zwarte migratie in Antwerpen uit en staat stil bij organisaties die actief werken rond dekolonisering, zoals Kilalo, de studentenvereniging AYO, het digitaal platform Black Speaks Back, enz.

Stadswandeling langs de Congozuil in het Antwerpse Stadspark
(foto: Eddy Hagen)

In 2020 herdenken we in België de zestigste verjaardag van de onafhankelijkheid van Congo. Een gelegenheid om weer voluit te debatteren over excuses, herstelbetalingen, geschiedenisonderwijs, restitutie. Na de federale verkiezingen van 26 mei 2019 zal de politieke klasse onder maatschappelijke druk concrete initiatieven moeten nemen. In die context vindt Pax Christi Vlaanderen het belangrijk om een kritische en verbindende stem te zijn. Het is noodzakelijk om sereen en inclusief het debat te voeren en stappen te zetten die een antwoord bieden op hedendaagse erfenissen zoals ongelijkheid, racisme en discriminatie.

DE TERUGKEER VAN DEMOCRATIE NAAR ONTwapENINGSDEBATTEN

Willem Staes

Pax Christi Vlaanderen was de afgelopen vijf jaar een erg actief en prominent lid van twee grote internationale ontwapeningscampagnes: de International Campaign to Abolish Nuclear Weapons (ICAN) en de Campaign to Stop Killer Robots (campagne Stop Killer Robots).

Dat is geen toevallige keuze. Zowel kernwapens als 'killer robots', volledig autonome wapensystemen die zonder menselijke controle doelwitten zouden kunnen selecteren en doden, vormen voor Pax Christi ultieme voorbeelden van geweld en onrecht.

Samen sterker

Ontwapening en non-proliferatie in beide domeinen zijn een essentiële voorwaarde om tot een vreedzamere wereld te komen. ICAN ontving in 2017, niet voor niets, de Nobelprijs voor de Vrede voor onze inspanningen voor een kernwapenvrije wereld.

De keuze om ons als vredesbeweging actief in te schakelen in internationale samenwerkingsverbanden is evenmin toevallig. Samen staan we sterker in onze strijd voor ontwapening. Beide campagnes verenigen middenveldorganisaties, activisten, artsen en wetenschappers van over de hele wereld. ICAN is een samenwerkingsverband van 460 organisaties uit 101 landen, terwijl de campagne Stop Killer Robots 100 organisaties uit 54 landen verenigt.

Democratie binnen ontwapeningsdebat

Democratie terugbrengen naar ontwapeningsdebatten. Dat is de rode draad die door beide campagnes heen loopt. De klassieke VN-ontwapeningsfora werden de afgelopen dertig jaar gedomineerd door de Verenigde Staten en Rusland. Deze nucleaire grootmachten maakten handig misbruik van de consensusregel om elke significante vooruitgang in multilaterale ontwapening af te blokken.

Ze slaagden er zo in om de VN-Conferentie over Ontwapening (Conference on Disarmament, CoD) volledig lam te leggen. De CoD discussieerde tien jaar vruchteloos over de aanname van een eenvoudige agenda en werkprogramma. Eind jaren 2000 vonden de oprichters van ICAN dat de maat vol was.

ICAN lanceerde een 'Humanitair Initiatief', dat de focus van de debatten over kernwapens terugbracht naar de essentie: de allesverwoestende impact van kernwapens op mens, milieu en maatschappij. ICAN organiseerde daarom vanaf 2013 drie internationale conferenties over de humanitaire impact van kernwapens, die door respectievelijk 128, 146 en 158 landen werden bijgewoond.

In 2016 kwam de hele campagne in een stroomversnelling. De Algemene Vergadering van de Verenigde Naties gaf het mandaat om in Genève een speciale VN-werkgroep op te richten om specifieke voorstellen rond nucleaire ontwapening te bestuderen. Deze werkgroep adviseerde in augustus 2016 om onderhandelingen op te starten over een nieuw internationaal verbodsverdrag. Mede dankzij intensief lobbywerk van ICAN gaf de Algemene Vergadering van de VN in december 2016 het mandaat om vanaf maart 2017 daadwerkelijk onderhandelingen op te starten.

Cruciaal element hierbij: de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties neemt beslissingen met een gewone meerderheid, niet bij consensus. Op die manier werd de overheersing van de grootmachten gebroken, en konden kleinere landen ook hun gewicht doen gelden tijdens de onderhandelingen.

Bijdrage Pax Christi Vlaanderen

Tijdens de verbodsonderhandelingen in 2017 zette ICAN alle zeilen bij om een zo sterk mogelijk verbodsverdrag te verzekeren. Pax Christi Vlaanderen maakte hier deel van uit, en was aanwezig in New York tijdens de finale ronde van onderhandelingen in juni en juli 2017.

Inhoudelijk gebeurde de ICAN-lobby op verschillende manieren. Dialoog en luisterbereidheid stonden daarbij steeds voorop. Via statements namen we actief deel aan de inhoudelijke besprekingen, terwijl we ook de evolutie van de private werkgroepen monitorden. ICAN deed voortdurend concrete tekstsuggesties om de tekst sterker te maken, volgde de evolutie van het ontwerpverdrag nauwgezet op en ging in dialoog met diplomaten van verschillende VN-lidstaten.

Een ander belangrijk aspect van de ICAN-lobby was het aanmoedigen van kleinere nationale delegaties om zich te accrediteren bij de onderhandelingen, en om aanwezig te zijn bij de finale stemming van het verdrag. Dat laatste is niet meer dan logisch: elke inzet van kernwapens zou een wereldwijde impact hebben. Kernwapens kennen immers geen grenzen. Nucleaire ontwapening is iets dat iedereen aanbelangt, niet enkel een klein kranse van grootmachten.

Maar ook op nationaal niveau zaten we niet stil. We onderhielden een permanente dialoog met de Belgische diplomatie in Genève en New York, medewerkers van de FOD Buitenlandse Zaken en federale parlementsleden. Via media-optredens, opiniestukken, publieksacties, petitities, briefschrijfacties en herdenkingen betrokken we de Belgische bevolking ook actief bij de strijd tegen kernwapens.

Derde revolutie oorlogsvoering

Killer robots vormen een ander fundamenteel onrecht en bedreiging voor de wereldwijde vrede. Reden te meer om daar als vredesbeweging kritisch en met de nodige argwaan op in te spelen.

Killer robots zullen de oorlogsvoering van de 21ste eeuw bepalen. Ze worden niet voor niets de 'derde revolutie in oorlogsvoering' genoemd, na de uitvinding van buskruit en kernwapens.

Dat is een angstaanjagend vooruitzicht. Als oorlog in de toekomst wordt uitbesteed aan machines is het einde zoek. Killer robots zijn immers gewapende drones 'op steroïden': moordmachines die volledig autonoom doelwitten kunnen selecteren en aanvallen. Menselijke interventie is niet langer nodig, wellicht verre van gewenst. Deze machines zijn niet in staat om een onderscheid te maken tussen burgers en soldaten, of om in te schatten of een aanval proportioneel is in termen van het aantal burgerslachtoffers. Ze zijn daarom niet verenigbaar met het internationaal recht.

Killer robots verlagen bovendien de drempel om geweld te gebruiken. Daarnaast rijst de vraag wie verantwoordelijk kan worden gehouden als het mis gaat: de programmeur of de producent? Of slepen we binnenkort ook robots zelf voor de rechter? Dergelijke wapensystemen zullen bovendien relatief gemakkelijk te maken zijn, wat dreigt te leiden tot een razendsnelle verspreiding op de zwarte markt. Wetenschappers in artificiële intelligentie en robotica hebben het over de 'Kalasjnikovs van morgen.'

De afgelopen jaren nam Pax Christi Vlaanderen, samen met de Nederlandse collega's van PAX, daarom een actieve rol op in de 'Campaign to Stop Killer Robots'. Dit is een internationale coalitie van 100 organisaties, wetenschappers en medewerkers van technologiebedrijven uit 54 landen. De campagne spiegelt zich aan het werk van ICAN, en ijvert voor een preventief internationaal verbod dat een halt toeroept aan killer robots. We zorgden er de afgelopen jaren voor dat meer dan 100 landen zich uitspraken voor het opstarten van onderhandelingen over een nieuw internationaal verdrag.

Deze wereldwijde coalitie is het, net zoals ICAN in het verleden, beu om te wachten. Beu om toe te kijken hoe verschillende grootmachten de consensusregel binnen het relevante VN-forum (de Conventie voor Conventionele Wapens, CCW) misbruiken om elke concrete vooruitgang af te blokken. Beu om toe te zien hoe oorlog steeds meer ontmenselijkt wordt en de drempel om geweld te gebruiken verlaagd wordt.

Voorlopig voert de campagne deze strijd binnen de CCW. Ons geduld raakt echter op. Als er tegen eind 2019 geen concrete vooruitgang wordt geboekt om onderhandelingen over een nieuw verbodsverdrag te starten, moeten diplomatieke alternatieven onderzocht worden. Een optie daarbij is om, net zoals bij kernwapens, het strijdtoneel te verleggen naar de Algemene Vergadering van de VN, waar de consensusregel niet geldt.

Bijdrage Pax Christi Vlaanderen

Pax Christi Vlaanderen speelde de afgelopen jaren een erg actieve rol binnen de Campaign to Stop Killer Robots, zowel op internationaal als nationaal niveau.

Sinds 2016 namen we elk jaar deel aan VN-besprekingen in Genève, waar we één van de coördinatoren zijn van de Europa-lobbygroep. In die hoedanigheid gaan we voortdurend in dialoog met diplomaten en experts, en houden we de Belgische media en publieke opinie op de hoogte van nieuwe ontwikkelingen.

Ook op nationaal niveau zaten we niet stil. Sinds 2016 werkten we hard om de Belgische positie over killer robots grondig bij te sturen. Onze inspanningen zorgden ervoor dat het federale parlement in juli 2018 een resolutie aannam die de regering oproep tot steun aan een internationaal verbod.

Deze resolutie kwam er na anderhalf jaar intensieve lobby van Pax Christi Vlaanderen. We namen deel aan hoorzittingen, schreven persberichten en opiniestukken, publiceerden dossiers, spraken met individuele parlementsleden en experts, en deden concrete tekstsuggesties.

Aan de vooravond van de parlementaire stemming publiceerden we ook een opiniepeiling, waaruit bleek dat minstens 60 % van de Belgische bevolking een internationaal verbod wil. Deze peiling was doorslaggevend in de stemkeuze van verschillende parlementsleden, zo werd ons later ook bevestigd. We spoorden Belgische experts in artificiële intelligentie en robotica ook aan om zich openlijk uit te spreken tegen killer robots.

Onze open instelling en permanente dialoog met verschillende politieke betrokkenen bleef niet zonder gevolg. België stelde in maart 2019, voor de eerste keer, dat het voorstander is van een internationaal verbodsverdrag. "Er moet duidelijk worden afgesproken welke autonome wapensystemen precies verboden zouden moeten worden. Concreet denkt België aan autonome wapens die in staat zijn te doden zonder enige menselijke tussenkomst", aldus minister van Buitenlandse Zaken en Defensie Didier Reynders in een persbericht van 23 maart 2019. Deze boodschap werd eind maart 2019 verschillende keren herhaald door de Belgische diplomaten in Genève.

Wat brengt de toekomst?

Ook de komende legislatuur (2019-2024) blijven we ons onvermoeid inzetten in de strijd tegen zoveel onrecht. Kernwapens en killer robots zijn geen kwestie van diplomaten en militairen alleen, maar verdienen een grondig politiek en publiek debat én regelgeving, weg van de schimmige achterkamers. Ontwapeningsdebatten hebben nood aan een permanente democratie-injectie.

De uitdagingen zijn echter niet min: inwerkingtreding van het VN-Verdrag voor een verbod op kernwapens; de start van internationale onderhandelingen voor een verbod op killer robots; verwijdering van Amerikaanse kernwapens uit Kleine Brogel; geen nucleaire capaciteit voor nieuwe gevechtsvliegtuigen; financiële instellingen overtuigen om niet te investeren in kernwapens of killer robots ... Een ambitieuze maar hoogstnoodzakelijke wenslijst, met onderweg veel uitdagingen en obstakels. Maar waar een vredeswil is, is een weg.

ZORG VOOR HET KLIMAAT VANUIT VREDESPERSPECTIEF

Jo Hanssens, coördinator vredesspiritualiteit en lid stuurgroep Ecokerk

Dagelijks horen en lezen we berichten over de verandering van het klimaat. Dit is zeker één van de grootste uitdagingen van onze tijd. Zoals heel veel mensen in de jaren '70 en '80 van vorige eeuw op straat kwamen om te manifesteren tegen de dreiging van de kernwapens, zo laten heel veel mensen en zeker de jongere generaties zich vandaag horen over de dreiging die uitgaat van de aan de gang zijnde opwarming van de aarde. De verstoring van het klimaat bedreigt inderdaad op korte termijn het leven van heel veel mensen op aarde en op lange termijn de leefbaarheid van onze kostbare planeet.

Van Oecumenisch Proces naar Ecokerk

Wat heeft de klimaat- en de milieubeweging te maken met de vredesbeweging en met vredesopbouw? Ik durf zeggen: alles. Om te beginnen is de vredesbeweging en met name Pax Christi Vlaanderen een voortrekker geweest in het benoemen van de band tussen vrede, rechtvaardigheid en zorg voor het leefmilieu. Deze sterke betrokkenheid gaat terug op initiatieven die Pax Christi heeft genomen vanaf het begin van de jaren '80 van vorige eeuw. Te midden van onze strijd tegen de verspreiding en het mogelijk hernieuwd gebruik van kernwapens hebben wij ook de zorg voor het leefmilieu naar voor geschoven als onderdeel van daadwerkelijke vredesopbouw.

Vooraf van 1985 is er een breed 'Oecumenisch Proces voor gerechtigheid, vrede en zorg voor de schepping' op gang gekomen. Daarbij werd een beroep gedaan op de inzet van alle christelijke kerken van heel Europa, Rusland inbegrepen. Pax Christi Vlaanderen was van 1985 tot 1997 een voortrekker van dit oecumenisch proces in eigen land. Het secretariaat voor Vlaanderen werd door ons ter harte genomen. Op de pan-Europese bijeenkomst in Bazel in 1989 werd bijvoorbeeld uitdrukkelijk gepleit voor een systematische vervanging van het gebruik van fossiele brandstoffen door groene energie. Dit was toen revolutionair.

Naderhand werden de opties van dit Oecumenisch Proces op het gebied van zorg voor het leefmilieu opgenomen door Netwerk Rechtvaardigheid en Vrede, waaraan naast Pax Christi ook Broederlijk Delen, Caritas International en Caritas Vlaanderen, Missio, Orbit, Present, Welzijnsschakels en Welzijnszorg deelnemen. Ongeveer 15 jaar geleden leidde dit tot de oprichting van Ecokerk. Sindsdien behartigt Ecokerk op consequente wijze samen met Pax Christi en andere partners (waaronder ook de Protestantse Kerk van België) de zaak van het leefmilieu en het klimaat. Ecokerk was aanwezig op de VN-klimaatconferentie van Parijs in december 2015 en op de VN-opvolgingsconferentie van Katowice in Polen in december 2018. Ecokerk maakt trouwens deel uit van de Klimaatcoalitie, een nationale vzw bestaande uit meer dan 70 organisaties uit het middenveld.

Ecokerk is initiatiefnemer van het Klimaatnetwerk.be en behartigt een langlopend project voor lokale groepen

Is wordt water: terugtrekkende gletsjers door klimaatwijziging in IJsland (foto: Cheryl Strahl/Creative Commons)

en gemeenschappen: 'Elke groep een klimaatplan'. Op klimaatnetwerk.be staan ondertussen meer dan vijftig klimaatplannen van zeer uiteenlopende groepen en instellingen. Een concrete toepassing was de campagne 'Het klimaat ligt op ons bord' (2018). Ecokerk ondersteunt ook de initiatieven voor duurzame, koolstofvrije investeringen. In 2019 loopt een nieuwe campagne 'Red hun toekomst. Klimaatplan nu' met een duidelijke link naar de wekelijkse klimaatbetogingen van de jongeren die lopen onder de noemer Youth for Climate.

Een meer recent initiatief is 'Vasten voor het leven' op 23 en 24 mei 2019 in de Bijstandskerk te Brussel, op de vooravond van de regionale, de federale en Europese verkiezingen, "opdat we niet zouden vergeten te kiezen voor de planeet". Deze keuze moet ook voor ons in Pax Christi leiden tot krachtvolle en moedige politieke beslissingen inzake klimaat, met de 1,5°C-limiet als leidraad. Een keuze voor het leven, ook na ons.

De aarde, een bewoonbaar huis voor iedereen

De visie van waaruit Ecokerk en ook Pax Christi zich inzetten voor het leefmilieu en het klimaat kreeg in 2015 een krachtige impuls door de encycliek van paus Franciscus: *Laudato Si'*. Dit is een stevig uitgewerkt en goed onderbouwd pleidooi voor een 'integrale ecologie'. In *Laudato Si'* schaarst paus Franciscus zich ondubbelzinnig aan de kant van de klimaatwetenschappers. Zijn pleidooi voor een 'integrale ecologie', zijn oproep tot een ecologische bekeering en zijn uitnodiging voor een breed gedragen en diepgaande dialoog vonden grote weerklank en spreken mensen aan over alle levensbeschouwingen heen. In deze encycliek komt het verband opnieuw aan bod tussen zorg voor het leefmilieu, rechtvaardigheid en vrede zoals in het Oecumenisch Proces.

In november 2015, enkele maanden na het verschijnen van *Laudato Si'*, publiceerden Pax Christi en Ecokerk bij uitgeverij

Halewijn het boek *Het klimaat verandert ook mij. Over ecologie, rechtvaardigheid en vrede*. Ecologie is niet los verkrijgbaar, aldus Laudato Si': "Het ecologische debat gaat ook altijd over vrede en rechtvaardigheid en moet zowel de schreeuw van de aarde als die van de arme horen." Een accent in onze benadering is inderdaad dat arme mensen het hardst getroffen worden door de klimaatverandering. Het huidige economische model is één van de belangrijkste oorzaken van de huidige ontsporing van het klimaat en het leefmilieu. Een krachtig en ondubbelzinnig engagement van de huidige generaties is dan ook noodzakelijk.

Ook de ongeremde militaire uitgaven wereldwijd en de oorlogen die met deze wapens worden uitgevochten vormen een zeer zware belasting op het leefmilieu en het klimaat. De vredesbeweging kan en mag in de strijd voor de leefbaarheid van onze planeet niet ontbreken. Omgekeerd draagt een sociaal klimaatbeleid zeker ook bij tot meer vrede in eigen samenleving en op wereldvlak. Bij het ontvangen van een eredoctoraat aan de KU Leuven op 28 mei 2015 verklaarde Ban Ki-Moon, de toenmalige secretaris-generaal van de VN: "Wij zijn de eerste generatie die de armoede kan stoppen en de laatste generatie die de klimaatopwarming kan stoppen." Zo moeten we gewapende conflicten en oorlogen voorkomen en stoppen omwille van ons eigen overleven, maar ook omwille van de armen in de wereld en omwille van de toekomst van de aarde.

Gedragen door een eigentijdse vredesspiritualiteit

Wat ons gaande houdt is niet alleen een technisch verhaal en ook niet alleen een politiek verhaal. Immers, "het milieu is een collectief goed, een patrimonium van heel de mensheid, dat valt onder ieders verantwoordelijkheid" (Laudato Si', 95). Maar ook, "niemand kan groeien naar een gelukkige soberheid, als hij niet in vrede is met zichzelf. Een deel van een juist begrip van spiritualiteit bestaat erin ons begrip van vrede te verruimen, dat veel meer is dan afwezigheid van oorlog" (Laudato Si', 225). En ook: "De zorg voor de natuur is deel van een levensstijl die het vermogen inhoudt om samen en in gemeenschap te leven" (Laudato Si', 228). Ongeremde consumptie en onverschilligheid moeten overstege worden om ruimte te maken voor een herstel van onze relaties met de kosmos en met elkaar.

In ons boek *Het klimaat verandert ook mij* schrijft Egbert Rooze, dominee en protestants theoloog: "In de Bijbel wordt er over onze wereld met twee woorden gesproken: de hemel is het ideaal-ontwerp van God, zoals het op de aarde zou moeten zijn. Hemel en aarde zijn een koppel, maar worden vaak uit elkaar getrokken. Dan wordt de aarde woest en ledig, kapot gemaakt, vertrap. Dat is de inzet van het scheppingsverhaal: hemel en aarde weer verzoend bij elkaar brengen. Dat is het perspectief aan het einde van de Bijbel: vanuit de hemel daalt de nieuwe stad neer als een bruid voor haar man versierd. Zo kan Jesaja na de ballingschap dromen dat de hemelen druipen en de aarde zich opent (Jes. 45,8). Het lijkt haast op een paren van hemel en aarde: de aarde had de hemelse liefde verleerd." (p. 35)

Vredesspiritualiteit verbindt, verzoent en bouwt op. Vredesspiritualiteit overstijgt onverschilligheid, hebzucht, haat en wraak. Actief geweldloze liefde schept vrede en kiest ervoor om noch de medemens noch de ons toevertrouwde natuur

te misbruiken en leeg te roven. Vrede wordt opgebouwd en ook de natuur wordt gekoesterd en beschermd door geduld, eerbied en zichzelf overstijgende geweldloze liefde.

Anderen helpen mij te veranderen!

In *Het klimaat verandert ook mij* getuigt Maria Verwimp, voormalig voorzitter van Eckerk en voormalig lid van de Raad van Bestuur van Pax Christi Vlaanderen: "Een lange weg heb ik al afgelegd, met kleine stapjes van bewustwording en daden. Een eerste bewustwording kwam er toen ik in 1990 als beroepskracht op de dienst Parochieanimatie van het bisdom Antwerpen samen met mensen van Pax Christi een project uitwerkte in opvolging van de Europese Assemblee van het Oecumenisch Proces in Bazel. Het project kreeg de titel: 'Een druppel op de ommekeer.' Het was voor mezelf een eerste echte confrontatie met de zorg voor de schepping: de afvalhoop verkleinen, de auto aan de kant laten, met een eenvoudige groet op straat werken aan een multiculturele samenleving, seizoens- en streekgebonden eten kopen, je eigen boodschappentas mee naar de winkel nemen... Het was toen een hele uitdaging voor mij om datgene waartoe we opriepen ook zelf in de praktijk te brengen. Anderen hebben mij helpen veranderen. Dat gebeurde meermaals." (p. 32)

Een diepgaande verandering komt via duizend kleine stappen naar een woord van Mahatma Gandhi. Maar als de verandering niet doorbreekt en het politiek beleid onvoldoende ingrijpende maatregelen neemt, moet het gewetensbezwaar en de burgerlijke ongehoorzaamheid die Mahatma Gandhi heeft toegepast ook door ons in Eckerk en Pax Christi, in de milieubeweging en in de vredesbeweging overwogen worden. Ik eindig in dit verband met een citaat van Hildegard Goss-Mayr over de betekenis en in praktijk brengen van het gewetensbezwaard zijn: "Een gewetensbezwaar, dat is met je leven bevestigen, in een welbepaalde historische context, dat er een nieuwe mogelijkheid bestaat, een alternatief."

COLOFON

Auteurs van dit dossier: Thomas Deweer, Annemarie Gielen, Jo Hanssens, Nadia Nsayi, Willem Staes

Eindredactie: Karin Seberechts

Verantwoordelijke uitgever: Annemarie Gielen

Pax Christi Vlaanderen
Italiëlei 98a
2000 Antwerpen
Tel: 03/225 10 00
koerier@paxchristi.be
www.paxchristi.be

Druk & lay-out: Drukkerij Room, Sint-Niklaas

ISBN-nummer: 9789461370808

Wettelijk depotnummer: D/2019/3498/003

Foto's: Beeldarchief Pax Christi Vlaanderen & Creative Commons